ЛІТЕРАТУРА

- Кайдалова, 2014 – Кайдалова Л. Г. Сучасні педагогічні технології : навчально-методичний посібник. – Х. : НФаУ, 2014. – 82 с.
- Лутаєва, 2013 – Лутаєва Т. В. Педагогічна культура : Навчальний посібник / Т. В. Лутаєва, Л. Г. Кайдалова. – Х. : Вид-во НФаУ, 2013. – 156 с.
- Проект..., 2015 – Проект Концепції розвитку освіти України на період 2015-2025 років. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/ua/pr-viddil/1312/1390288033/1414672797/>

REFERENCES

- Kaidalova, 2014 – Kaidalova L. H. Suchasni pedahohichni tekhnolohii : navchalno-metodychnyi posibnyk. – Kh. : NfaU, 2014. – 82 s.
- Lutaieva, 2013 – Lutaieva T. V. Pedahohichna kultura : Navchalnyi posibnyk / T. V. Lutaieva, L. H. Kaidalova. – Kh. : Vyd-vo NfaU, 2013. – 156 s.
- Proekt..., 2015 – Proekt Kontseptsii rozvytku osvity Ukrainy na period 2015-2025 rokiv. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://mon.gov.ua/ua/pr-viddil/1312/1390288033/1414672797/>

УДК 37.013-056.2/3-029:6

DOI 10.31470/2308-5126-2019-44-2-136-143

Олена Хмельницька,

кандидат педагогічних наук, старший
викладач кафедри педагогіки
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди».

E-mail: hmelnitskalena@ukr.net

ORCID 0000-0002-0644-6201

Olena Khmelnytska,

Ph. D in Pedagogics, Senior Teacher of
the Department of Pedagogy,
SHEI «Pereiaslav-Khmelnytskyi
Hryhorii Skovoroda
State Pedagogical University».

Лариса Ткаченко,

кандидат філологічних наук, доцент
кафедрі педагогіки
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди».

E-mail: larisa_tkachenko_80@ukr.net

ORCID 0000-0001-6972-6350

Larysa Tkachenko,

Ph.D., Associate Professor
of the Department of Pedagogy,
SHEI «Pereiaslav-Khmelnytskyi
Hryhorii Skovoroda
State Pedagogical University».

ТЕХНОЛОГІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ У РОБОТІ З ДІТЬМИ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

У статті досліджено освітні технології, що застосовуються у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами, зокрема технологію індивідуального супроводу, спільного викладання, нові інформаційні технології, технології адаптації та модифікації навчального матеріалу, проектну технологію, портфоліо, технологію проєктивного життєздійснення. Проаналізовано можливості застосування цих технологій в умовах інклюзивного класу. Виокремлено основні принципи, на яких ґрунтується спеціальна діяльність осіб з особливими освітніми потребами. Охарактеризовано провідні концепції організації навчально-виховної діяльності дітей з особливими освітніми потребами та обмеженими можливостями здоров'я.

З'ясовано, що застосування різноманітних технологій у роботі з дітьми з інклюзивними освітніми потребами сприяє розширенню світогляду, розвитку мовлення, сприйняття та мислення учнів, інтеграції дитини у суспільство, зменшує первинні порушення та запобігає виникненню вторинних відхилень розвитку, мотивує та активізує пізнавальні процеси школярів, створює умови для оволодіння дитиною життєвими компетенціями тощо.

Ключові слова: освітні технології, діти з особливими освітніми потребами, інклюзивна освіта, портфоліо, технологія спільного викладання, проєктивне життєздійснення, адаптація та модифікація навчального матеріалу, індивідуальний супровід, принципи спеціальної діяльності, нові інформаційні технології, проєктна технологія.

The article deals with the educational technologies used in working with children with special educational needs, in particular, technology of individual support, joint teaching, new information technologies, technologies of adaptation and modification of educational materials, project technology, portfolio, technology of projective life. The possibilities of application of these technologies in the conditions of the inclusive class are analysed. The basic principles on which the special activity of persons with special educational needs is based are outlined. The main concepts of organization of educational and educational activity of children with special educational needs and limited health opportunities are described.

It is revealed that the application of various technologies in working with children with inclusive educational needs contributes to the expansion of the outlook, the development of speech, the perception and thinking of students, the integration of the child into society, reduces primary disorders and prevents the emergence of secondary deviations of development, motivates and activates the cognitive processes of schoolchildren, creates conditions for the child's acquisition of vital competencies, etc.

Keywords: educational technologies, children with special educational needs, inclusive education, portfolio, technology of joint teaching, projective life, adaptation and modification of educational material, individual support, principles of special activity, new information technologies, project technology.

Постановка проблеми. Сучасні інноваційні процеси в Україні спрямовані на демократизацію та гуманізацію освіти, підвищення якості навчально-виховного процесу, активізацію соціальної політики у державі та адаптацію людей з особливими освітніми потребами до життя у суспільстві, можливості отримати освіту відповідно до індивідуальних запитів, здібностей та потреб кожної особистості. Це зумовлює переосмислення підходів до організації навчально-виховного процесу у школі, зокрема створення та діяльність інклюзивних класів, впровадження інноваційних технологій в освіту.

Прогресивність інклюзивної освіти полягає у створенні єдиного освітнього середовища для всіх дітей на основі принципу дотримання прав дитини на якісну освіту. Враховуючи позитивний існуючий досвід прогресивних країн Західної Європи, Канади та США, в Україні вибудовується інклюзивна модель освіти. Це передбачає розробку, апробацію та впровадження інноваційних технологій для навчання та виховання дітей з особливими освітніми потребами у межах інклюзивного класу, тобто неухильне дотримання змісту, послідовність етапів впровадження нововведень, визначення кінцевого результату та точне його досягнення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему інклюзивної освіти та технологізації навчально-виховного процесу висвітлено у ряді публікацій вітчизняних та зарубіжних педагогів та науковців. Зокрема, концепції навчання у спеціальній школі розроблено Д. Богоявленським, П. Гальперіним, З. Калмиковою, Н. Менчинською, Н. Тализіною, О. Хохліною, І. Якиманською та ін.

Методики роботи з дітьми з особливими освітніми потребами описано у публікаціях В. Бондаря, О. Гаврилова, І. Єременко, В. Єрещенко, В. Засенка, О. Кислої, А. Колупаєвої, Н. Компанець, М. Матвєєвої, С. Миронової, М. Ярмаченко тощо.

Технології роботи з дітьми з особливими освітніми потребами досліджено та охарактеризовано у працях Д. Джонсона, Р. Джонсона, Л. Коваль, Б. Мороза, Н. Пахомової, О. Позднякової, Л. Савчук, Т. Сак, Т. Скрипник, В. Тарасуна, О. Федоренко, Г. Хворової та ін.

Метою написання статті є дослідження та аналіз педагогічних технологій, які застосовуються у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами, зокрема обмеженими можливостями здоров'я, можливості їх застосування у навчально-виховному процесі інклюзивного класу.

Виклад основного матеріалу. Робота вчителів та асистентів з дітьми з особливими освітніми потребами вимагає якісної фахової підготовки спеціалістів, відповідних особистісних якостей характеру, матеріального забезпечення навчально-виховного процесу та створення відповідного освітнього середовища. Врахування освітніх потреб кожної дитини (переселенці, біженці, діти з поведінковими порушеннями, обдаровані діти і т.д.) передбачає реалізацію відповідних принципів у навчанні та вихованні. Проте навчально-виховна діяльність дітей з обмеженими можливостями здоров'я вимагає врахування принципів спеціальної педагогіки, що відображають найважливіші, концептуальні положення спеціальної освіти осіб з особливими освітніми потребами.

Спеціальна педагогіка спирається на відповідні загально-педагогічні засади організації освіти та управління пізнавальною діяльністю, проте їх реалізація в системі спеціальної освіти має закономірну своєрідність. Ця діяльність ґрунтується, крім загально педагогічних принципів, на ряді специфічних: принцип педагогічного оптимізму, ранньої педагогічної допомоги, корекційно-компенсуючої та соціально-адаптуючої спрямованості освіти, принцип розвитку мислення, мови та комунікації, диференційованого та індивідуального підходу, необхідного спеціального педагогічного керівництва, безпомилкового навчання, комплексності методів психологічного впливу, системності корекційних, профілактичних і розвивальних задач, єдності діагностики та корекції, пріоритетності корекції каузального (спрямована на джерела та причини відхилень) типу.

У роботі з дітьми з особливими освітніми потребами науковці виділяють кілька концепцій організації цієї діяльності. За асоціативно-рефлекторною концепцією навчання Н. Менчинської та її послідовників, гносеологічним підґрунтям навчання є емпірична теорія мислення, а основним елементом пізнавального процесу – асоціації (універсальні засоби формування понять). Тобто процес спостереження кількох ідентичних або різних предметів чи їх схематичного виявлення дає змогу учням на основі порівняння зробити теоретичні висновки [Сак, 2008: с. 11].

Концепція поетапного формування розумових дій і понять, представлена П. Гальперінім і Н. Талізінною, застосовується для розроблення локальних технологій, зокрема формування способу дій. Сутність цієї концепції полягає у поступовому, поетапному переході від зовнішніх матеріалізованих дій до внутрішніх – розумових. Стрижневим поняттям у цьому випадку є дія [Сак, 2008: с. 12].

Гіпотеза про провідну роль теоретичних знань і, зокрема, змістового узагальнення у процесі формування інтелекту лежить у основі концепції навчання В. Давидова – Д. Ельконіна. Таким чином, навчальна діяльність учня має пізнавальний характер, будується за теоретико-дедуктивним типом. У практиці спеціальної школи ця концепція розроблена у дослідженні О. Хохліної. Авторка використала логіку побудови і специфіку подання навчального матеріалу, закладеного у змісті теорії, теоретично обґрунтувала та експериментально довела можливість застосування навчальних дій, які відповідають конкретним навчальним цілям; висвітлила особливості цілеспрямованої роботи щодо формування дії контролю, з якою найбільше пов'язана саморегуляція діяльності, а також психічних новоутворень, що супроводжують становлення навчальної діяльності і є показником розвитку учнів під час навчально-виховного процесу [Сак, 2008: с. 12].

Технології роботи з дітьми з особливими освітніми потребами ґрунтуються на вище згаданих принципах та концепціях навчання. Зокрема, дослідниками О. Мякушко та В. Тарасун розроблено *технології навчання дітей із порушенням мовлення*, які базуються на гештальттеорії засвоєння знань, вченні про цілісну організацію об'єкта сприймання. Вправи, побудовані на засадах цієї теорії оперують значними, завершеними у смислового розумінні фрагментами інформації, які спрямовані на запам'ятовування як структури фрагмента, так і його суті [Сак, 2008: с. 12].

Проблема захисту права аутичних дітей на освіту та розвиток згідно з їхніми можливостями передбачає реалізація *технології індивідуального супроводу розвитку аутичної дитини та її родини*. Що включає ранню допомогу (ранню корекцію, раннє втручання); інтеграцію дітей з особливими освітніми потребами у загальний освітній простір; перехід від допомоги дитині до допомоги сім'ї, комплексний мультидисциплінарний супровід родини [Хворова, 2005: с. 2].

Особливості розвитку дитини у ранньому віці, пластичність центральної нервової системи та здатність до компенсації порушених функцій обумовлює важливість ранньої комплексної допомоги, що дає змогу шляхом цілеспрямованого впливу зменшувати первинні порушення та запобігати виникненню вторинних відхилень розвитку. Така допомога зорієнтована на родину і впроваджується у процесі командної роботи фахівців з різного профілю [Хворова, 2005: с. 2].

З поміж сучасних технологій організації процесу навчання учнів з особливими освітніми потребами у контексті особистісно-орієнтованого підходу є так звана *технологія спільного викладання*. Основним у навчанні є не викладання матеріалу, а організація діяльності всіх учнів класу з засвоєння матеріалу. Така технологія передбачає фахове й чисельне варіювання суб'єктів викладання. Так, у одному класі постійно чи у визначений термін викладають два педагоги (наприклад, загальноосвітній і спеціальний, чи два спеціальні педагоги, які викладають за різними підходами). За допомогою додаткових інструкцій і стратегій кожен учень залучається до спільної діяльності з учнями класу та викладачем [Федоренко, 2014: с. 77].

Упровадження цієї технології можливе шляхом залучення до співвикладання й асистентів учителя. Оскільки відповідно до нормативно-правових документів асистенти педагога мають педагогічну освіту (або спеціальну), підпорядковуються керівнику навчального закладу й мають працювати на рівних засадах разом із загальноосвітнім педагогом.

Водночас впровадження технології спільного викладання передбачає розв'язання низки проблем, зокрема налагодження міжособистісної взаємодії фахівців у процесі навчання, планування (організація, стимулювання, контроль), регулювання діяльності, аналіз її результатів, розподіл ролі між викладачами тощо. Педагоги, що разом співвикладають, повинні почати з формування спільних цінностей, створення атмосфери, що сприяє розвитку співпраці. У процесі такої діяльності можуть виникати суперечності між провідною роллю вчителя і самостійною діяльністю учнів з особливими потребами у навчанні; між одночасною позицією учня як суб'єкта і об'єкта навчання; між накопиченим фондом дидактичних знань і обмеженої можливості їх емпіричної, практичної передачі; між колективною організацією навчання і переважно індивідуальним процесом засвоєння знань тощо [Федоренко, 2014: с. 78].

Значно урізноманітнити процес навчання у умовах інклюзивного класу можна завдяки впровадженню *нових інформаційних технологій*. Ці технології у навчально-виховному середовищі надають вчителю нові можливості, зокрема, вийти за межі традиційних методів навчання, проектування нових змістових напрямків, використання різних аналізаторних систем у процесі роботи, розвиток дрібної моторики, оволодіння комп'ютерною грамотністю тощо [Мороз, Коваль, 2010: с. 28].

Ще у кінці ХХ століття виникли перші спроби створення програм корекційного та діагностичного спрямування. Одним із перших був створений програмно-апаратний комплекс «Видима мова». Пізніше було започатковано спеціальний проєкт Інститутом спеціальної педагогіки НАПН України та Науково-виробничим підприємством «ВАБОС» з розробки авторських комп'ютерних методичних розробок для навчання у інклюзивних умовах. В Україні однією з перших програм корекційно-розвиваючого напрямку можна вважати універсальний комп'ютерний комплекс «Живий звук», який використовують для розвитку мовлення та когнітивних навичок дитини з сенсорними та інтелектуальними порушеннями [Мороз, Коваль, 2010: с. 29].

Впровадження інформаційних технологій у навчальний процес сприяє підвищенню якості навчання в умовах інклюзивної освіти. Широкий вибір програм з різних навчальних дисциплін сприяє не лише корекційній, а і навчальній роботі, розширює знання дітей, вчить застосовувати їх у різноманітних ситуаціях, мотивує до навчальної діяльності.

Для ефективної роботи з учнями з особливими освітніми потребами у інклюзивному класі застосовуються різноманітні форми та методи діяльності, зокрема метод проєктів, що є основою *проєктної технології навчання*. Основна ідея проєктної технології - «все, що я пізнаю, я знаю, для чого це мені треба, де і як я зможу ці знання застосувати» [Савчук, 2010: с. 29].

За допомогою методу проектів для учнів створюються умови, що сприяють активізації освітньої і пізнавальної діяльності, використання інформації з різних шкільних предметів, що розширює кругозір учня, формування комунікативних та адаптивних якостей, вміння працювати у колективі, протистояти труднощам, самоорганізовуватись та формування характеру. Проте існують особливості проектної навчальної діяльності дітей з особливими освітніми потребами. Зокрема, ця діяльність відбувається у постійному супроводі дорослого чи педагога і має практичну спрямованість [Савчук, 2010: с. 29].

Обов'язково у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами необхідно з метою індивідуалізації та диференціації навчання застосовувати *технології адаптація та модифікації навчального матеріалу*. Зокрема, соціальна адаптація визначають як процес активного освоєння особистістю або групою нового для неї соціального середовища. Адаптація передбачає самоактивізацію індивіда та залучення до цього процесу комплексу заходів соціально-економічного, соціокультурного, психолого-педагогічного та медико-соціального характеру [Гаяш].

Технологія педагогічного супроводу адаптації дитини з особливими освітніми потребами та обмеженими можливостями здоров'я потребує від фахівців знання етапів та особливостей вікових періодів розвитку, психологічних та педагогічних завдань; розуміння психічного розвитку дітей, можливості їх взаємодії в дитячому колективі. Відповідно, злагоджена робота різних фахівців у цьому напрямі дозволить забезпечити комплексний педагогічний супровід адаптації дитини з особливими освітніми потребами.

Модифікації освітнього процесу змінюють характер навчання через редагування змісту або понятійної складності навчального завдання. Тобто, при застосуванні різних видів адаптації зміст навчання залишається незмінним, а при застосуванні модифікацій він, зазвичай, змінюється. В окремих випадках використання модифікацій може виявитися необхідним для того, щоб надати конкретній дитині можливість брати участь у класних заняттях. Модифікації можуть бути здійснені при скороченні змісту матеріалу, який необхідно засвоїти (учень може брати участь в окремих частинах уроку або опановувати частину змісту навчального матеріалу), зниженні вимог до участі в навчальній діяльності (учень виконуватиме лише частину завдань), модифікації навчальних посібників (щоб прилаштувати текст для читання, у ньому виділяють шрифтом або кольором ключові елементи тощо). Такі підходи можуть вплинути на цілісність матеріалу, що вивчається, однак вони допоможуть донести до учня головні, ключові ідеї [Гаяш].

В інклюзивному класі навчальна діяльність учнів з особливостями психофізичного розвитку оцінюється за спеціально розробленими критеріями, індивідуальною програмою розвитку. Проте для оцінювання навчальної діяльності учнів з особливостями психофізичного розвитку та з типовим розвитком не обмежується тільки оцінкою знань, умінь і навичок. Важливо контролювати та оцінювати особистісні зміни, що відбуваються внаслідок цілеспрямованого впливу на пізнавальні процеси, емоційно-вольову сферу,

мовленнєву діяльність учнів і комплексно визначають особистісний розвиток [Гаяш].

Технологією, що забезпечує контроль і цілісну оцінку результатів індивідуальної діяльності кожного учня, може виступити *Портфоліо*. Це спосіб фіксування, накопичення та оцінювання індивідуальних досягнень школяра протягом певного періоду навчання.

Портфоліо належить до автентичного, найбільш наближеного до реального оцінювання, до індивідуалізованої оцінки, що зорієнтована не лише на процес оцінювання, а й самооцінювання. Портфоліо обов'язково має бути процесуальним, тобто має бути поточне та кінцеве оцінювання результатів навчальної діяльності учнів, візуалізованим, тобто наочним у вигляді папки чи картотеки. Це має бути спеціально спланована та організована індивідуальна добірка матеріалів і документів, що відображає зусилля, динаміку і результати досягнення учня. Серед різноманітних видів портфоліо, на думку науковців, головним має бути портфоліо творчих робіт учня, оскільки саме такий вид портфоліо унаочнює прогрес навчання за результатами навчальної діяльності школяра [Сак, 2009: с. 7].

Створюючи сприятливі умови для розвитку життєтворчого потенціалу особистості та пошуку шляхів і засобів виховання сучасних школярів, застосовується *технологія проєктивного життєздійснення*. Результатом впровадження у виховний процес технології проєктивного життєздійснення є формування системи життєвих компетенцій особистості, що набуває особливого значення під час роботи з дітьми з особливими освітніми потребами та обмеженими можливостями здоров'я. Формування вміння розробляти проєкт свого життя, прагнути до досягнення визначених цілей, об'єктивно оцінювати власні результати створює передумови для інтеграції таких учнів у суспільство, сприяє їх успішності у навчальній, комунікативній, а у майбутньому – і професійній сферах життя [Познякова, 2008: с. 33].

Технологія проєктивного життєздійснення – це виховна індивідуально-особистісна технологія життєтворчості, що виявляється у системі методів, засобів та прийомів, які реалізуються конкретною особистістю з метою проєктування, програмування та здійснення свого життя. Метою технології є створення умов для оволодіння дитиною життєвими компетенціями [Познякова, 2008: с. 35].

За цією технологією передбачено ряд видів та форм творчої діяльності із залученням кожного вихованця до виконання певних доручень. Під час організації та проведення заходів (з урахуванням психофізичних та вікових особливостей учнів) забезпечується максимальне залучення дітей до участі.

Висновки. Таким чином, застосування різноманітних технологій у роботі з дітьми з інклюзивними освітніми потребами та обмеженими можливостями здоров'я сприяє розширенню світогляду, розвитку мовлення, сприйняття та мислення учнів, інтеграції дитини у суспільство, зменшує первинні порушення та запобігає виникненню вторинних відхилень розвитку, мотивує та активізує пізнавальні процеси школярів, створює умови для оволодіння дитиною життєвими компетенціями тощо. Проте застосування технологій навчання має базуватись на особистісно-орієнтованому підході,

враховувати індивідуальні можливості кожної дитини, основні принципи та концепції навчання дітей з особливими освітніми потребами та здійснюватись під фаховим контролем педагогів.

ЛІТЕРАТУРА

- Гаяш, 2013* – Гаяш О. В. Сутність процесів адаптації та модифікації для ефективності навчання учнів з особливими освітніми потребами. URL: <http://zakinppo.org.ua/kabineti/kabinet-doshkilnoi-pochatkovoi-ta-inkluzivnoi-osviti/inkluzivna-osvita/2039->
- Мороз, 2010* – Мороз Б., Коваль Л. Упровадження нових інформаційних технологій в умовах інклюзивної системи навчання. Дефектологія. 2010. № 2. С. 28-30.
- Познякова, 2008* – Познякова О. Організація виховної роботи за технологією проєктивного життєздійснення. Дефектологія. 2008. № 1. С. 33-37.
- Савчук, 2010* – Савчук Л. Метод проєктів та його застосування в навчанні дітей з особливими освітніми потребами. Дефектологія. 2010. № 1. С. 24-30.
- Сак, 2011* – Сак Т. В. Індивідуальне оцінювання навчальних досягнень учнів з особливими освітніми потребами в інклюзивному класі : навч. курс та наук.-метод. посіб. К. : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2011. 168 с.
- Сак, 2008* – Сак Т. Педагогічні технології у навчальному процесі спеціалізованої школи. Дефектологія. 2008. № 3. С. 10-14.
- Сак, 2009* – Сак Т. Технологія портфоліо в інклюзивному класі. Дефектологія. 2009. № 4. С. 6-10.
- Таранченко, 2012* – Таранченко О. М., Найда Ю. М. Диференційоване викладання в інклюзивному класі : навчально-методичний посібник. К. : Видавнича група « А.С.К.», 2012. 124 с.
- Федоренко, 2014* – Федоренко О. Особливості впровадження технології спільного викладання у процес навчання учнів із порушеннями слуху в різних типах освітніх закладів. Особлива дитина: навчання і виховання. 2014. № 4. С. 75-80.
- Хворова, 2005* – Хворова Г. Індивідуальний супровід розвитку аутичної дитини – нова технологія педагогічної корекції аутизму. Дефектологія. 2005. С. 2-4.

REFERENCES

- Haiash, 2013* – Haiash O. V. Sutnist protsesiv adaptatsii ta modyfikatsii dlia efektyvnosti navchannia uchniv z osoblyvymy osvitynymy potrebamy. URL: <http://zakinppo.org.ua/kabineti/kabinet-doshkilnoi-pochatkovoi-ta-inkluzivnoi-osviti/inkluzivna-osvita/2039->
- Moroz, 2010* – Moroz B., Koval L. Uprovadzhennia novykh informatsiinykh tekhnolohii v umovakh inkluzivnoi systemy navchannia. Defektolohiia. 2010. № 2. S. 28-30.
- Pozniakova, 2008* – Pozniakova O. Orhanizatsiia vykhovnoi roboty za tekhnolohiieiu proektyvnoho zhyttiezdiisnennia. Defektolohiia. 2008. № 1. S. 33-37.
- Savchuk, 2010* – Savchuk L. Metod proektiv ta yoho zastosuvannia v navchanni ditei z osoblyvymy osvitynymy potrebamy. Defektolohiia. 2010. № 1. S. 24-30.
- Sak, 2011* – Sak T. V. Indyvidualne otsiniuvannia navchalnykh dosiahnen uchniv z osoblyvymy osvitynymy potrebamy v inkluzivnomu klasi : navch. kurs ta nauk.-metod. posib. K. : TOV «Vydavnychiy dim «Pleiady», 2011. 168 s.
- Sak, 2008* – Sak T. Pedahohichni tekhnolohii u navchalnomu protsesi spetsializovanoi shkoly. Defektolohiia. 2008. № 3. S. 10-14.
- Sak, 2009* – Sak T. Tekhnolohiia portfolio v inkluzivnomu klasi. Defektolohiia. 2009. № 4. S. 6-10.
- Taranchenko, 2012* – Taranchenko O. M., Naida Yu. M. Dyferentsiiovane vykladannia v inkluzivnomu klasi : navchalno-metodychnyi posibnyk. K. : Vydavnycha hrupa « A.S.K.», 2012. 124 s.
- Fedorenko, 2014* – Fedorenko O. Osoblyvosti vprovadzhennia tekhnolohii spilnogo vykladannia u protses navchannia uchniv iz porushenniamy slukhu v riznykh typakh osvitynykh zakladiv. Osoblyva dytyna: navchannia i vykhovannia. 2014. № 4. S. 75-80.
- Khvorova, 2005* – Khvorova H. Indyvidualnyi suprovod rozvytku autychnoi dytyny – nova tekhnolohiia pedahohichnoi korektsii autyzmu. Defektolohiia. 2005. S. 2-4.